

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-040-7-53>

ПРОБЛЕМИ НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ ПРОДУКЦІЮ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Біленька Є. О.

*аспірант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Користування, володіння та розпорядження – три правомочності власника, що складають інститут права власності, який з урахуванням приписів ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1] захищається національним законодавством. Право мирно володіти майном, за своєю суттю, не є абсолютним та може бути обмежене в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Положення ст. 1 Першого протоколу до КЗПЛ жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів. Ст. 150 КПК України передбачає один із видів такого обмеження, а саме арешт майна, основним наслідком накладення якого є тимчасова неможливість здійснення однієї або декількох правомочностей: користування, володіння або розпорядження.

Підприємницька діяльність сільськогосподарських підприємств супроводжується різноманітними ризиками, що виникають при вирощуванні сільськогосподарської продукції. Одним із таких ризиків, що може призвести до втрати врожаю є рейдерство, тобто неправомірне захоплення агропідприємств з метою привласнення врожаю. Під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 197-1 КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво», в переважній більшості випадків, врожай визнається речовим доказом, а діяльність

сільгоспдприємства блокується шляхом накладення заборони розпоряджатися таким майном. Як свідчать статистичні дані за період з 2007–2019 рр. було зареєстровано 9093 випадків самовільного зайняття земельної ділянки. Крім цього, з кожним наступним роком кількість таких випадків зростала [2, с. 113]. Натомість, незважаючи на значну кількість таких ситуацій судова практика з даного питання є неоднозначною, що актуалізує проблему особливостей визнання вroachу речовим доказом та застосування до нього такого заходу забезпечення кримінального провадження як арешт під час кримінальних проваджень за ч. 1 ст. 197-1 КК України, а саме: самовільне зайняття земельної ділянки, яким задано значної шкоди її законному володільцю або власнику.

Відповідно до ч. 2 ст. 170 КПК України арешт на майно накладається з метою: збереження речових доказів; спеціальної конфіскації; конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру; відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. Накладення арешту з метою збереження речових доказів вимагає визнання такого майна речовим доказом, тобто встановлення його відповідності «критеріям», які зазначені в ст. 98 КПК. Проаналізувавши дану статтю можемо зробити висновок, що законодавець передбачив п'ять «критеріїв», при цьому встановивши відповідність матеріального об'єкту хоча б одному з них можливо визнання майна речовим доказом. Зробимо спробу проаналізувати критерії за яких можливе визнання вroachу речовим доказом. Щодо можливості визнання вroachу знаряддям вчинення злочину, то, по перше, слід зауважити, що ні КК України ні КПК України не надають визначення поняттю знаряддя вчинення кримінального правопорушення. Кримінальний кодекс оперує поняттями засоби та знаряддя, у той час коли процесуальний кодекс використовує тільки термін знаряддя. Враховуючи відсутність законодавчого визначення, виникає потреба звернутись до напрацьовань вчених у галузі кримінального права. Своє бачення відмінних рис даних термінів виклав М.М. Панов. Він зазначив, що: «засоби вчинення злочину – ознака об'єктивної сторони злочину – становлять предмети матеріального світу чи ін. явища, що застосовуються особою при вчиненні суспільно-небезпечного діяння, визнаного законом як злочин. Засоби вчинення злочину поділяються на знаряддя та ін. засоби вчинення злочину. Знаряддя – це предмети матеріального світу, використовуючи які, особа вчиняє передбачене КК суспільно небезпеч. діяння і здійснює при цьому фізичний вплив на матеріальні об'єкти. До ін. засобів вчинення злочину належать ін. предмети або явища об'єктивної

дійсності, використання яких при вчиненні злочину має негативний інформ. вплив на суб'єктів соціал. буття, чим заподіюється істотна шкода відповід. сусп. відносинам. Засоби вчинення злочину в одних випадках істотно підвищують можливості вчиненні злочину, в ін., – без їх використання його скоєння в цілому неможливе»[3, с. 238]. Аналізуючи розглянуту точку зору, можна зазначити, що, на нашу думку знаряддя та засоби вчинення злочину – об'єкти матеріального світу, що полегшують та використовуються саме при вчиненні злочину. Частина 1 ст. 197-1 КК України передбачає відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки. Тобто подальше вирощування на цій ділянці будь-яких сільськогосподарських культур та врожай, як результат цієї діяльності, не може бути знаряддям вчинення злочину, оскільки врожай є лише одним із видів певних протиправних наслідків незаконного використання землі.

Непоодинокими є випадки задоволення клопотань про арешт майна з огляду на те, що врожай є предметом кримінального правопорушення. Так, наприклад, суддею Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська було задоволено клопотання прокурора, в якому останній просив накласти арешт на врожай кабака вказуючи, що такий врожай є предметом вчинення кримінального правопорушення [4]. Вважаємо за необхідне зазначити, що визнання врожаю предметом злочину є помилковим, оскільки предметом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197-1 КК України, виступає земельна ділянка, тобто частина земельної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування та визначеними щодо неї правами.

Проблеми, що виникають з практичною реалізацією кримінальних процесуальних норм пов'язані з можливістю визнання врожаю річчю, що набута незаконним шляхом або отримана внаслідок вчинення кримінального правопорушення. З нашого погляду, в цьому випадку слід виходити зі стану в якому знаходиться сільськогосподарська продукція. Тобто вважати врожай набутиим можливо тільки у випадку, якщо він вже був зібраний особою або за дорученням особи, що самовільно зайняла земельну ділянку. Тільки в такому випадку можливо визнати, що річ була набута, натомість визнання зростаючого врожаю набутиим, не вдається можливим з огляду на те, що в особи не виникло фізичної можливості розпоряджатися такою річчю. При цьому, як свідчить правозастосовна практика, слідчі зазвичай не зазначають кількісні та індивідуальні характеристики майна, що позбавляє можливості визначити порядок виконання ухвали суду, проведення конкретних дій, направлених на збереження цілісності і вартості такого майна.

Можливість визнання матеріального об'єкту речовим доказом передбачена також у випадку коли такий об'єкт зберіг на собі сліди вчинення кримінального правопорушення. В. Ю. Шепітько зазначає, що сліди – матеріально фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому внаслідок вчинення злочину [5, с. 642]. Врожай (пшениця, посіви), як матеріальний об'єкт не може зберегти на собі сліди самовільного зайняття конкретної земельної ділянки, оскільки внаслідок вчинення такого злочину не відбулось ніякого матеріально фіксованого відображення саме на сільськогосподарських культурах.

Віднесення врожаю до категорії речових доказів, що містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження потребує не формального, а змістовного обґрунтування при поданні слідчим клопотання про накладення арешту на майно. Про обов'язковість доведення необхідності та обґрунтованості арешту майна слідчим або прокурором також зазначалось і в рішенні Великої палати Верховного суду № 11-788cap19 від 12.12.2019р., де суд підтримав скасування ухвали слідчого судді апеляційною інстанцією з огляду на те що: «слідчим у клопотанні не вказано, для встановлення яких саме обставин скоєння кримінального правопорушення мають значення вказана земельна ділянка та врожай сільськогосподарської культури на ній, клопотання слідчого містить лише загальні формулювання підстав і мети арешту майна згідно з процесуальним законом, з яких не вбачається за можливе встановити, чи є предмет арешту об'єктом кримінально караних дій або майном, набутим кримінальним шляхом або внаслідок вчинення кримінального правопорушення» [6]. Враховуючи що втручання в право власності повинно бути виправданим та у разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд застосовують найменш обтяжливий спосіб арешту, слід погодитись з рішеннями судів, які відмовляють у задоволенні клопотань слідчих у зв'язку з тим, що у клопотанні не вказано про які саме відомості йде мова.

Вимога належної обґрунтованості клопотань слідчого стосується не тільки вирішення питання про визнання об'єкту речовим доказом, але і до встановлення мети і підстави застосування арешту майна. Як свідчить правозастосовна практика, зазвичай слідчі обмежуються цитуванням норм кримінального процесуального законодавства. В цьому контексті хочеться зазначити, що завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження. Натомість накладення арешту на посіви, який передбачає, зокрема заборону збору врожаю, ніяк не

відповідають меті «збереження доказів». Цілком очевидно, що заборона збирання врожаю, особливо наприкінці сільськогосподарського сезону створює ризик загиблі культур та жодним чином не може сприяти його збереженню.

Отже, проведені дослідження дозволяють сформулювати наступні висновки. Визнання врожаю речовим доказом можливе лише в двох випадках: по-перше, коли врожай був набутий незаконним шляхом або отриманий внаслідок вчинення кримінального правопорушення, за умови, що сільськогосподарські культури були зібрані; по-друге, коли врожай містить відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Необхідними умовами застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження є детальне обґрунтування підстав, мети, співмірності та необхідності застосування саме такого заходу. На наше переконання, саме такий підхід забезпечить недоторканність права власності, а обмеження такого права буде відбуватись з дотриманням прав людини.

Література:

1. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, from 4 November 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
2. Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали) / М. В. В'юник, М. В. Карчевський, О. Д. Арланова ; упоряд. Ю. В. Баулін. – Харків : Право, 2020. – 212 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. Акад. прав. Наук України, Ін-т держави і права ім. Корещького НАН України, Нац. Юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. Голови)[та ін.] 477 с.
4. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 13.10.2016 року у справі № 200/17580/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62914336>
5. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. – 3-тє вид., переробл. і допов. К. : Вид. дім «Ін Юре», 2011. 736 с.
6. Постанова Великої палати Верховного суду від 12.12.2019 року у справі № 11-788cap19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86877166>